

Tożsamość (w) przestrzeni

Сущность пространства

пространство сущности

Studia dedykowane
Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

SCRIPTA ŁUŻNIANA

Tom II

TOŻSAMOŚĆ (W) PRZESTRZENI

СУЩНОСТЬ ПРОСТРАНСТВА /
ПРОСТРАНСТВО СУЩНОСТИ

Studia dedykowane
Profesorowi Wasilijowi Szczukinowi

Pod redakcją
Matyldy Chrzęszcz,
Kseni Dubiel
i Heleny Duć-Fajfer

Kraków

Matylda Chrząszcz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0003-4313-5995>

✉ matylda.chrzaszcz@uj.edu.pl

Ksenia Dubiel

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0002-7512-2235>

✉ ksenia.panas@uj.edu.pl

Helena Duć-Fajfer

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

✉ <https://orcid.org/0000-0001-9436-3846>

✉ helena.duc-fajfer@uj.edu.pl

© Copyright by individual authors, 2022

Recenzenci

dr hab. Andrzej Dudek, prof. UJ

Prof. Natalia Vesselova, University of Ottawa

Opracowanie redakcyjne

Irena Gubernat (j. polski), Yanina Ryier (j. rosyjski)

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8138-730-9 (druk)

ISBN 978-83-8138-731-6 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788381387316>

Na okładce: mapa Moskwy, 1726 (www.rijksmuseum.nl)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

Fot. Barbara Szczukin

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'B. Szczukin'.

TABULA GRATULATORIA

Zbigniew Babik, Uniwersytet Jagielloński
Vsevolod Bagno, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Krzysztof Bak, Uniwersytet Jagielloński, Uni-
wersytet Sztokholmski / Stockholms
universitet
Katarzyna Bazarnik, Uniwersytet Jagielloński
Zofia Berdychowska, Uniwersytet Jagielloński
Krzysztof Bielawski, Uniwersytet Jagielloński
Piotr de Bończa Bukowski, Uniwersytet
Jagielloński
Dariusz Brodka, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Brzozowski, Uniwersytet Jagielloński
Renata Bura, Uniwersytet Jagielloński
Anna R. Burzyńska, Uniwersytet Jagielloński
Magdalena Wasilewska-Chmura, Uniwersytet
Jagielloński
Wojciech Chlebdą, Uniwersytet Opolski
Urszula Cierniak, Uniwersytet Humanistyczno-
Przyrodniczy im. Jana Długosza w Często-
chowie
Andrzej Dudek, Uniwersytet Jagielloński
Katarzyna Dybeł, Uniwersytet Jagielloński
Adam Fałowski, Uniwersytet Jagielloński
Lazar Fleishman, Uniwersytet Stanforda / Stan-
ford University
Dorota Gil, Uniwersytet Jagielloński
Pavel Glushakov, Ryga
Marek Hałaburda, Uniwersytet Papieski Jana
Pawła II
Agata Hołobut, Uniwersytet Jagielloński
Gabriella Elina Imposti, Uniwersytet Boloński /
Università di Bologna

Jadwiga Janaszek, Kielce
Maria Jodłowiec, Uniwersytet Jagielloński
Beata Kalęba, Uniwersytet Jagielloński
Jerzy Kapuścik, Uniwersytet Jagielloński
Lubov Kiselova, Uniwersytet w Tartu / Tartu
Ülikool
Jadwiga Kita-Huber, Uniwersytet Jagielloński
Anna Klimkiewicz, Uniwersytet Jagielloński
Maria Kłańska, Uniwersytet Jagielloński
Agnieszka Kocik, Uniwersytet Jagielloński
Alexandr Korablev, Doniecki Uniwersytet
Narodowy / Донецкий национальный
университет
Lesława Korenowska, Uniwersytet Pedagogicz-
ny w Krakowie
Lucyna Korycińska, Uniwersytet Jagielloński
Katalin Kroó, Uniwersytet Loránd Eötvös /
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Olga Kuptsova, Moskiewski Uniwersytet Pań-
stwowy / Московский Государственный
университет
Halina Kurek, Uniwersytet Jagielloński
Tatjana Kuzovkina, Uniwersytet Talliński / Tal-
linna Ülikool
Andrzej de Lazari, Uniwersytet Łódzki
Bohdan Łazarczyk, Uniwersytet Jagielloński
Lidia Macheta, Uniwersytet Jagielloński
Dina Magomedova, Rosyjska Akademia Nauk /
Российская академия наук
Izabella Malej, Uniwersytet Wrocławski
Agnieszka Malska-Lustig, Uniwersytet
Jagielloński

- Elżbieta Mańczak-Wohfeld, Uniwersytet Jagielloński
- Maria Maślanka-Soro, Uniwersytet Jagielloński
- Gabriela Matuszek-Stec, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Michalak-Pikulska, Uniwersytet Jagielloński
- Roman Mnich, Uniwersytet Warszawski
- Galina Nefagina, Akademia Pomorska w Słupsku
- Arkadiy Neminushchiy, Uniwersytet Dyneburski / Daugavpils Universitāte
- Jakub Niedźwiedź, Uniwersytet Jagielloński
- Sylvia Nowak-Bajcar, Uniwersytet Jagielloński
- Ryszard Nycz, Uniwersytet Jagielloński
- Tereza Obolevitch, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Magdalena Ochniak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Oczkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Olaszek, Uniwersytet Łódzki
- Alexander Ospovat, Uniwersytet Kalifornijski / University of California
- Agnieszka Palej, Uniwersytet Jagielloński
- Ewelina Pilarczyk, Uniwersytet Jagielloński
- Irina Prokhorova, Moskiewski Uniwersytet Państwowy / Московский Государственный университет
- Elżbieta Przybył-Sadowska, Uniwersytet Jagielloński
- Wacław Rapak, Uniwersytet Jagielloński
- Renata Rodak, Uniwersytet Jagielloński
- Rozalia Sasor, Uniwersytet Jagielloński
- Yuliya Sergo, Udmurcki Uniwersytet Państwowy / Удмуртский государственный университет
- Elżbieta Solak, Uniwersytet Jagielloński
- Barbara Sosień, Uniwersytet Jagielloński
- Elena Sozina, Uralski Uniwersytet Federalny / Уральский федеральный университет
- Ewa Stala, Uniwersytet Jagielloński
- Lidia Sudyka, Uniwersytet Jagielloński
- Jan Szczepaniak, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
- Włodzimierz Szturc, Uniwersytet Jagielloński
- Dorota Szumska, Uniwersytet Jagielloński
- Stanisław Śnieżewski, Uniwersytet Jagielloński
- Wanda Świątkowska, Uniwersytet Jagielloński
- Marietta Turyan, Sankt Petersburg
- Anna Walczuk, Uniwersytet Jagielloński
- Jadwiga Waniakowa, Uniwersytet Jagielloński
- Halina Waszkielewicz, Uniwersytet Jagielloński
- Władysław Witalisz, Uniwersytet Jagielloński
- Natalia Vesselova, Uniwersytet Ottawski / University of Ottawa
- Grażyna Zając, Uniwersytet Jagielloński
- Marcin Ziomek, Uniwersytet Jagielloński

Spis treści

TABULA GRATULATORIA	5
BARBARA SZCZUKIN, MAŁGORZATA SZCZUKIN	
Biogram z bliskiej perspektywy nakreślony	7
HELENA DUĆ-FAJFER	
Wasilij Gieorgijewicz Szczukin – wszechstronny badacz i erudyta.....	11
SPIS PUBLIKACJI	19
WSTĘP.....	37
Введение	39
PRZESTRZEŃ GEOGRAFICZNA.....	41
ANDRZEJ ROMANOWSKI	
Pogranicze polsko-rosyjskie (do roku 1863). Zagadnienia i postacie	43
MAGDALENA DĄBROWSKA	
Ziemie niemieckie oczyma rosyjskich podróżopisarzy przełomu XVIII i XIX wieku – miejsca wspólne, miejsca różne (wokół <i>Listów Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 roku</i> Dmitrija Gorichwostowa)	55
Кристина Воронцова	
Польша в русской литературе постсоветского периода: обзор проблемы	67
Дечка Чавдарова	
Образ Коми в воспоминаниях болгарских строителей и лесорубов	77
Джон Даглас Клэйтон	
Гурзуф как <i>locus amoenus</i> в житнетворчестве А.С. Пушкина.....	89
Виктор Скрунда	
К истории русской меньшинственной идеи в межвоенной Польше (РОМ, 1934).....	101

PRZESTRZEŃ PSYCHOLOGICZNA	111
URSZULA TROJANOWSKA	
„Schody w pustkę” – przestrzeń i sen w opowiadaniu <i>Szatniarz</i> Jeleny Dołgopiat.....	113
Ксения Касаткина	
Психологическое пространство «подполья» в повести Ф.М. Достоевского <i>Записки из подполья</i>	125
Сергей Доценко	
Обезвельопал А.М. Ремизова как модель «внутренней эмиграции»...	139
Валерий Мильдон	
Эней и Анна. Пространства судьбы в <i>Энеиде</i> и <i>Анне Карениной</i>	151
Ксения Дубель	
Эго – Гео. Пространство личности или личность пространства? Заметки о ранних стихах Гео Шкурупия	163
MARIA MALEWSKA	
Pamięć i tożsamość w utworze Pavla Amnuela <i>Spowiedź</i>	173
PRZESTRZEŃ TEKSTUALNA	185
Аркадий Гольденберг	
Хронотоп праздника в метасюжете Гоголя	187
HELENA DUĆ-FAJFER	
Przestrzeń rosyjskości w literaturze łemkowskiej.....	201
Людмила Луцевич	
Хронотопический континуум поэмы Александра Пушкина <i>Цыганы</i>	217
Ольга Гриневич	
Полемика с усадебным текстом Л.Н. Толстого в романе М. Степновой <i>Сад</i>	231
Юрий Доманский	
Слово «сцена» в паратексте <i>Вишнёвого сада</i> А.П. Чехова. К вопросу о пространстве реально-художественном и пространстве реально-театральном в драматургическом тексте.....	243
Татьяна Автухович	
Экфрасис как способ формирования пространства смысла	255

PRZESTRZEŃ URBANISTYCZNA.....	267
KATARZYNA SYSKA	
O mitologii miasta w dramacie Jurija Kławdijewa	
<i>Obłok przypominający delfina.....</i>	<i>269</i>
BOGUSŁAW ŻYŁKO	
O pewnej reprezentacji wieczności (Uwagi o <i>Rzymie</i> Mikołaja Gogola).....	281
DZMITRY KLIABANAU	
Topos Rzymu jako element „mitu Husowskiego” Władzimira Arłoua	
(na materiale powieści <i>Czasy dżumy</i>)	293
Михаил Строганов	
<i>Город пышный, город бедный</i> и его родственники	305
Павел Лавринец	
Поэтосфера Вильнюса как города храмов	317
Валентина Брио	
Вильнюсские дворики как особенный городской локус	329
Наталия Няголова	
Топос «города греха» в литературной урбанистике болгарской	
«оттепели». Предварительные заметки.....	343
Михаил Тимофеев	
Что делает наши ландшафты такими разными, такими	
привлекательными? (Английский индустриальный пейзаж	
XVIII-XX веков).....	355
PRZESTRZEŃ PODRÓŻY	367
MATYLDA CHRZĄSZCZ	
Podróż do źródeł tożsamości. <i>Wschód</i> Andrzeja Stasiuka	369
MICHAŁ MILCZAREK	
<i>Wyspa</i> Gołowanowa albo o poszukiwaniu sensu w Arktyce.....	379
Александр Вавжинчак	
Путь как судьба. Повесть Виктора Астафьева <i>Перевал</i>	393

PRZESTRZEŃ WIZUALNA	405
Якуб Садовски	
Интеллигент в пространстве анимации. Мультфильмы по рассказам Эдуарда Успенского.....	407
Евгения Строганова	
Женщина с книгой в портретной живописи второй половины XVIII – первой половины XIX в. Модель и пространство. Заметки к теме	421
Наталья Мариевская	
Социальные пространства в динамике сюжета. Анализ драматургии современного фильма.....	435
Наталия Злыднева	
Концепт «путь-дорога» в русской живописи. наброски к теме	449
INDEKS OSÓB	461
Указатель имён.....	467

KATARZYNA SYSKA
Uniwersytet Jagielloński

O mitologii miasta w dramacie Jurija Kławdijewa *Obłok przypominający delfina*

Badania sytuujące się na styku geografii i nauk humanistycznych, zgodnie z sugestią Elżbiety Rybickiej, można rozpatrywać jako jedną z istotnych orientacji zwrotu kulturowego, skupioną wokół pytania o „chiazmatyczne rozumienie relacji między przestrzenią z jednej strony a językiem, literaturą i kulturą z drugiej”¹.

W kontekście celu niniejszego artykułu – lektury sztuki Jurija Kławdijewa *Obłok przypominający delfina* (*Облако, похожее на дельфина*, 2004) w perspektywie koncepcji tekstu togliattińskiego – zasadne będzie zawężenie teoretycznych zainteresowań do nurtu badań nad miastem w literaturze. Dla rosyjskojęzycznych uczonych punktem odniesienia w tym obszarze są prace Władimira Toporowa i Jurija Łotmana z zakresu semiotyki miasta², dzięki którym w obiegu naukowym utrwalił się termin „tekst petersburski”. Toporow uważał wprawdzie Petersburg za przypadek szczególny, odróżniając „klimatyczne, topograficzne, etnograficzno-bytowe i kulturalne charakterystyki miasta”³ od petersburskiego „syntetycznego ultratekstu, z którym wiążą się najwyższe sensy i cele”⁴. Mimo tego pojęcie „tekstu miasta” zaczęło być szeroko stosowane w odniesieniu do innych ośrodków rosyjskich, takich jak Moskwa, Perm czy Woroneż⁵. Praktyki takie mogą

¹ E. Rybicka, *Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 33.

² Historię badań geokulturowych i geoliterackich na gruncie rosyjskim szczegółowo referuje Wasilij Szczukin w monografii *Mit szlacheckiego gniazda. Studium geokulturolologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*, przeł. B. Żyłko, Universitas, Kraków 2006, s. 16-32.

³ W. Toporow, *Petersburg i tekst Petersburski literatury rosyjskiej. Wprowadzenie do tematu*, przeł. B. Żyłko, „Pamiętnik Literacki” 1991, nr 82/2, s. 260.

⁴ Tamże, s. 257.

⁵ Zob. *Москва и „московский текст” русской культуры*, red. Г.С. Кнабе, РГГУ, Moskwa 1998; В. Абашев, *Пермь как текст*, Издательство Пермского университета, Пермь 2000.

wywoływać wątpliwości, jednak jeśli zgodzić się, że u Toporowa tekst petersburski nie był konceptem czysto filologicznym, lecz nosił znamiona konstruktu filozoficznego, a nawet metafizycznego⁶, i dokonać pewnej jego redukcji na potrzeby analizy innego rodzaju materiału, wówczas zasadne zdaje się wykorzystywanie pojęcia „tekstu miasta” do badania literackich przedstawień innych przestrzeni miejskich. W skromniejszym ujęciu pod „tekstem miejskim” rozumieć będziemy sytuację, kiedy topografia i sfera symboliczna miasta stanowią czynnik warunkujący sposoby jego literackiej reprezentacji w utworach różnych autorów.

Podobne założenie przyświecało Marii Sizowej, która podjęła się naukowego opracowania zjawiska nazywanego „togliattińską szkołą dramaturgii”. Zalicza się do niej czterech autorów – Wadima Lewanowa, Jurija Kławdijewy oraz braci Wiaczesława i Michaiła Durnienkowów. Sizowa twierdzi, że w odróżnieniu od twórców dużo bardziej znanej jekaterynburskiej szkoły dramatu, w których sztukach specyficzny *locus* Jekaterynburga nie wpłynął na ukształtowanie jednorodnego nadtekstu, „в ранних пьесах тольяттинцев моделировались тождественные связи между городским пространством, индивидуумом, социумом, искусством – «тольяттинский городской текст»”⁷.

Togliatti stało się ważnym ośrodkiem nowej dramaturgii dzięki Lewanowowi (1967-2011), który w 1999 roku otworzył studio teatralne „Gołosowa, 20”, skupiając wokół siebie młodszych kolegów – dziś autorów tekstów wystawianych na rosyjskich i światowych scenach.

Tej grupie entuzjastów udało się dokonać ważnej rzeczy – zmienić robotnicze monomiasto, „где культура застыла на рубеже запуска первого конвейера автозавода [...], вокруг суицидальных шестнадцатитажек ветер по спирали гонял пластиковые пакеты”⁸, w miejsce kojarzone ze sztuką współczesną.

Z jednej strony Togliatti to typowe postradzieckie miasto monoprzemysłowe. W tego typu ośrodkach trudności w przejściu do gospodarki rynkowej doprowadziły do upadku lub znacznego ograniczenia produkcji zakładów będących głównymi pracodawcami, co pociągnęło za sobą bezrobocie, wzrost przestępczości, znaczny odpływ ludności. Sowiecki model rozwoju charakteryzował się przewagą

⁶ Zob. И. Калинин, „Петербургский текст” московской филологии, „Неприкосновенный запас” 2010, № 2, [on-line:] <https://magazines.gorky.media/nz/2010/2/peterburgskij-tekst-moskovskoj-filologii.html> (28.08.2021).

⁷ М. Сизова, *Феномен тольяттинской драматургии* (В. Леванов, В. и М. Дурненковы, Ю. Клавдиев), *Автореферат диссертации на соискание ученой степени*, на правах рукописи, Санкт Петербург 2013, s. 13.

⁸ В. Дурненков, *Памяти Вадима Леванова*, [on-line:] <https://seance.ru/articles/vadim-levanov/> (28.08.2021).

industrializacji nad urbanizacją, ta ostatnia z kolei często odbywała się bez rzeczywistej modernizacji, co w efekcie doprowadziło do trwałej niewystarczalności oferty infrastrukturalno-społecznej w dużych ośrodkach przemysłowych⁹. Niewłaściwe wydaje się również nazywanie tych ośrodków postindustrialnymi – znaczna liczba postsowieckich miast pozostaje „przedłużeniem fabryki”¹⁰ i znajduje się w fazie powolnej deindustrializacji w warunkach postępującego kryzysu tradycyjnego przemysłu, a przejście do modelu postindustrialnego czy sieciowego, opartego na nowoczesnych technologiach i usługach, wciąż stanowi mniej lub bardziej odległy cel¹¹. Do powyższego dodać należy wielopoziomowy kryzys tożsamości wynikający z krachu systemów i wartości, które te miasta ufundowały (sowieckość, komunizm, industrializacja, postęp, robotniczy etos itd.), i skutkujący doznaniem aksjologicznej pustki, którą zapełnić mogłyby nowe lokalne narracje.

Istnieją jednak czynniki stanowiące może nie o unikalności, ale o pewnej specyfice Togliatti.

Po pierwsze – pod względem liczby ludności jest to największe z monomiast (obecnie około 700 tys. mieszkańców), wielokroć zaliczane do grupy ośrodków o wysokim stopniu ryzyka społeczno-ekonomicznego. Po drugie – historia miasta, z jego „potrójnymi narodzinami”, sprzyja mitotwórstwu¹². Początek miastu dała twierdza Stawropol, wzniesiona w 1737 roku na brzegu Wołgi. Stawropol¹³ nie stał się jednak dużym ośrodkiem, przeważała jednorodzinna drewniana zabudowa. Drugie narodziny wiążą się z decyzją z 1950 roku o budowie Kujbyszewskiej Elektrowni Wodnej, której konsekwencją było zalanie istniejącego miasta wodami zbiornika nazywanego dziś Morzem Żygułowskim. Część starych budynków przeniesiono na puste tereny nieopodal elektrowni. Pozostałości starego Stawropola obrastały nowymi dzielnicami, a w związku z rozwojem przemysłu chemicznego liczba ludności wzrosła dziesięciokrotnie. W 1964 miasto przemianowano na cześć zmarłego Palmiro Togliattiego, a w 1967 roku we współpracy

⁹ Szerzej na ten temat zob. K. Nędzia-Sikoniowska, *Nowoczesne. O syberyjskich miastach okresu radzieckiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2021, s. 32-39.

¹⁰ Г. Потаев, *Постиндустриальные города. Реновация и развитие*, Белорусский национальный технический университет, Минск 2019, s. 5.

¹¹ Г. Резвин, *Как постиндустриальная модель конкурирует с сетевой*, „Коммерсантъ Weekend” 2019, № 17, 31 V, s. 18.

¹² Historię miasta referuję na podstawie: В. Овсянников, *Ставрополь – Тольятти. Страницы истории*, ч. 1, Издательство фонда „Развитие через образование”, Тольятти 1997; А. Сигельбаум, *Машины для товарищей. Биография советского автомобиля*, przeł. М. Лейко, РОССПЭН, Москва 2011.

¹³ Dla odróżnienia od założonego 40 lat później kaukaskiego Stawropola zwany Stawropolem-nad-Wołą.

z firmą FIAT rozpoczęła się budowa największej w ZSRR fabryki samochodów osobowych (AwtoWAZ) oraz nowoczesnej, wzorcowej dzielnicy Awtohrad dla pracowników. Napływ ludności z terenu całego kraju był tak gwałtowny, że liczba mieszkańców wzrosła z około 200 tysięcy pod koniec lat 60. do ponad 600 tysięcy w latach 80. Togliatti w tym okresie stanowiło symbol nowoczesnego radzieckiego miasta epoki postalinowskiej, nieobciążonego heroizmem wielkich budów lat 20. i 30. czy dostaw dla frontu i kojarzącego się raczej z Breżniewowską małą stabilizacją, wzrostem poziomu życia zwykłego obywatela, który zasługuje na swoją prywatną ładę¹⁴. Zatem historia sowieckiego Detroit aż do 1991 roku to pasmo nieprzerwanego, niesłuchanie szybkiego wzrostu. Upadek przełomu wieków był równie spektakularny. Rabunkowa prywatyzacja państwowych zakładów, mafijny biznes, spadek popytu na rodzime auta sprawiły, że na początku XXI wieku Togliatti borykało się z bezrobociem, przestępczością, narkomanią, epidemią HIV, degradacją szerokich grup mieszkańców.

W tym właśnie okresie zaczyna swoją działalność togliattińska grupa dramaturgów.

Jurij Kławdijew (ur. 1974) pracował wtedy głównie jako dziennikarz lokalnych mediów. Za sobą miał doświadczenie uczestnictwa w młodzieżowych subkulturach, które w latach 90. stanowiły główną formę samoorganizacji młodzieży¹⁵.

Wśród najważniejszych uwarunkowań historycznych fundujących mitologię Togliatti Sizowa wymienia budowę miasta „od zera”, bez kulturowej i historycznej ciągłości, co owocuje motywami pustki, izolacji zarówno w tekstach sztuk, jak i w wypowiedziach samych autorów: „Пустое пространство, как у Брука” (W. Durnienkow)¹⁶, „Тольятти возник на пустом месте без всякой культурной подложки” (Lewanow)¹⁷. Michaił Durnienkow natomiast, twierdząc, że „если город появился с нуля, на пустом месте, то культурное пространство вокруг тебя обживается мифами” – parafrazuje rozważania Łotmana o szczególnej mitotwórczości sztucznych miast, powstałych z dekrety władzy: „Рационалистический город-утопия был лишен [...] семиотических резервов. [...] Отсутствие

¹⁴ Zob. А. Сигельбаум, dz. cyt., s. 213.

¹⁵ O problemach społecznych miasta zob. tamże, s. 211-212. Obszerną biografię pisarza przytacza Irina Plechanowa: И. Плеханова, *Новая драма. Имена и тенденции*, Издательство ИГУ, Иркутск 2017, s. 228-237.

¹⁶ В. Дурненков, dz. cyt. [źródło elektroniczne].

¹⁷ Cyt. za: М. Сизова, *Не аристотелевская драматургия*, „Современная драматургия” 2020, № 1, [on-line:] https://theatre-library.ru/sovremennaya_dramaturgiya/2020-1/8212 (28.08.2021).

истории вызвало бурный рост мифологии. Миф восполнял семиотическую пустоту [...]”¹⁸.

Pozostając przy rozróżnieniach Łotmana, Togliatti należy odnieść do miast typu ekscentrycznego, położonych na granicy kultury i przyrody (tu: nadwożańskie tereny stepowe w okolicach Gór Żygulowskich), powstałych w wyniku arbitralnej ludzkiej decyzji, a wbrew naturze. Mit kreacyjny ściśle splata się tu z mitem eschatologicznym, przepowiedniami rychłej apokalipsy, zemsty żywiołów itp.¹⁹ Wśród mieszkańców Togliatti takie nastroje wzmacnia nie tylko wyludnienie obrzeży, które na powrót zarasta trawa, lecz również trzęsienia ziemi wywołane wiosennymi uderzeniami wody w śluzy przy elektrowni. Szczególnie istotna wydaje się uwaga tartuskiego semiotyka o nieusuwalnej dychotomiczności ekscentrycznego miasta, które daje się interpretować zarówno jako tryumf rozumu nad żywiołem, jak i jako pogwałcenie naturalnego porządku²⁰. Socjalistyczne Togliatti również sytuuje się między biegunami optymistycznej radzieckiej retoryki postępu oraz mrocznych narracji o początkach i przeczuwanym końcu miasta, które zaczęły dochodzić do głosu w okresie postsowieckim. Do zdarzeń generujących miejski folklor bez wątpienia należy zatopienie historycznego Stawropola nad Wołgą. Aktualizuje ono sieć skojarzeń ze świętym grodem Kitież (według jednej z lokalnych legend nocą z wód zbiornika żygulowskiego wystaje kopuła stawropolskiej cerkwi), które dalej żyje w głębinach, ukazując się tylko ludziom czystego serca. Ważny jest też motyw wzniesienia miasta na kościach, związany z jednej strony z zatrudnieniem przy budowie elektrowni ponad czterdzieści sześć tysięcy więźniów, których część nie wytrzymała tempa i warunków pracy²¹, a z drugiej z faktem, że pierwsze osady nowego miasta powstały na terenie starostawropolskiego cmentarza, przez co przy rzecznych skarpach mieszkańcom zdarza się natknąć na ludzkie kości.

W przypadku Togliatti znamienne jest, że jego historia, od tryumfalnej budowy do postradzieckiego głębokiego kryzysu, zamyka się zaledwie w pięćdziesięciu latach.

¹⁸ Ю. Лотман, *Символика Петербурга и проблемы семиотики города* [w:] *Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по знаковым системам*, т. 18, Тартуский государственный университет, Тарту 1984, s. 36.

¹⁹ Zob. tamże, s. 31.

²⁰ Zob. tamże, s. 34.

²¹ Zob. С. Мельник, *Крепость эпохи холодной войны. К 60-летию Жигулевской ГЭС*, „Научно-культурологический журнал” 2010, № 12, [on-line:] <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2699&level1=main&level2=articles> (28.08.2021).

W wypowiedziach dramaturgów przeważa negatywne doświadczenie miasta jako przestrzeni nieprzyjaznej, pozbawionej kultury. Kławdijew przyznał: „Я же обыкновенный человек, выросший в ужасном районе, в одном из наиболее жутких городов России, Тольятти. Но у меня получилось не стать таким, как мое окружение”²². W powyższym wyznaniu zawierają się dwa najważniejsze wyznaczniki togliattińskiej dramaturgii wyodrębnione przez Sizową: konflikt bohatera z wrogią, agresywną przestrzenią miasta oraz strategia ucieczki z tej destrukcyjnej przestrzeni poprzez „сотворение своего собственного мира путем взрыва, всеобщего апокалипсиса и смерти”²³.

Obłok przypominający delfina powstał wiosną 2004 roku i jest tekstem stosunkowo rzadko analizowanym. Kławdijew wprawdzie nie używa konkretnego toponimu, ale wprowadza rozpoznawalne elementy realiów jednoznacznie wskazujące na Togliatti jako miejsce akcji. Na akcję składają się dwa wątki oddzielone przestrzennie, lecz połączone postacią głównego bohatera (ON). Pierwszy to miłosne spotkania na dzikiej rzecznej plaży Jego – młodego mężczyzny z miasta, i Jej – prawdopodobnie żyjącej w wodzie dziewczyny-rusalki. Drugi to historia zaangażowania protagonisty w uliczne walki bezdomnych. ON poznaje niewidomego staruszka Jewgrafa, który okazuje się nader skutecznym bojownikiem (był snajperem podczas II wojny światowej, a obecnie – nieformalnym stróżem prawa) działającym dzięki niezwykle uważności i czuciu. ON terminuje u Jewgrafa, a po jego śmierci kontynuuje dzieło mistrza – pomaga okolicznym bezdomnym wyjść „na ludzi”, zerwać z alkoholizmem, zasiedlić puste domy na wyludnionej wsi i zająć się pracą fizyczną. W tę jawnie popkulturową (relacja niestandardowego mistrza i ucznia powieli schemat fabularny filmów karate), ale wciąż realistyczną historię wkrada się wątek fantastyczny – że „dobrzy” bezdomni, starając się godnie żyć, walczą z niejaką Królową Wysypiska, która werbuje najbardziej zdegenerowany element do swoich gangów. Główny bohater rzuca pracę w podupadającej firmie, całkowicie poświęca się misji resocjalizacji bezdomnych, trenuje ich, grzebie ofiary porachunków, łącząc funkcję samozwańczego stróża prawa i kapłana w mieście, w którym władza polityczna i duchowa okazała się nieskuteczna. Czasem wieczorami spotyka się z tajemniczą dziewczyną z rzeki. W końcu ginie, zamordowany przy mogile Jewgrafa, żyje jednak nadal w leśno-rzecznej czasoprzestrzeni, która stanowi rodzaj paralelnego świata, powiązanego jednak z rzeczywistym miastem.

²² Ю. Клавдиев, *Фрагменты. Беседовала Марыся Никитюк*, portal teatralny „Teatre”, [on-line:] http://teatre.com.ua/modern/juryj_klavdyev_fragmenty (28.08.2021).

²³ М. Сизова, *Тольятти. Место действия – пустырь*, „Петербургский театральный журнал” 2011, № 3, [on-line:] <https://ptj.spb.ru/archive/65/beyond-mkad-65/tolyatti-mesto-dejstviya-pustyr/> (28.08.2021).

Niejasny jest status tej przestrzeni, jej czasowość. Wiadomo, że ON i ONA umarli („Я вот не помню, как умер”²⁴), potrafią funkcjonować pod wodą, jak również, że jeszcze za życia należeli do grona osób niezwykłych, które swoje wybraństwo odkrywały z czasem. Para rozmawia o opanowaniu miasta przez armię Królowej Wysypiska, brutalnych ulicznych walkach, anarchii, wyludnieniu, co z jednej strony nawiązuje do amerykańskich filmów o pozasystemowych stróżach prawa i wojnach gangów, z drugiej zaś ma zakorzenienie w rzeczywistości. Od 1992 roku aż do połowy lat dwutysięcznych Togliatti było areną porachunków mafii walczących o kontrolę nad AwtoWAZ-em, które przybrały taką skalę, że weszły do historii najnowszej pod nazwą „togliattińskiej wojny kryminalnej”. Znamienne, że w 2000 roku do jednego z zabójstw doszło w podwórzu domu przy ulicy Topolinaja, przy której mieszkał wówczas również sam dramaturg²⁵. W dramacie Kławdijewa walka nie toczy się jednak o wpływy i pieniądze, lecz nabiera archetypicznych cech ostatecznego starcia sił dobra ze złem. Po stronie dobra jest ON, Jewgraf, oraz podejmujący trud godnego życia bezdomni, zaś po stronie zła nie tylko zdegenerowani bandyci-kloszardzi, lecz również nowe środowisko kapitalistyczne – były szef miesiącami niewypłacający pracownikom pensji czy kolega ze studiów nastawiony wyłącznie na łatwą rozrywkę.

Wyodrębniony przez Sizową schemat fabularny: konflikt bohatera z wrogim miastem – próba przeciwstawienia mu się lub wyzwolenia – wykreowanie własnego świata/mitu po katastrofie – w pełni realizuje się w sztuce Kławdijewa.

Tekst opiera się na wyraźnej, aksjologicznie nacechowanej opozycji przestrzennej miasta i przyrody. Pierwsze przedstawione zostało w sposób typowo dystopijny. Postaci przemieszczają się pomiędzy piwnicami, cmentarzami, zapuszczonymi klatkami bloków, śmietnikami a locusami kapitalizmu (upadająca firma, bar), które, co wydaje się znaczące, ON kategoriycznie opuszcza. Budynki są chore („на стенах домов [...] – весенние иероглифы и стигматы”), a samo miasto – martwe lub fantomowe, zawieszone między życiem a śmiercią („ОНА. Там город. Он умирает. Да? ОН. Не то, чтобы умирает... он просто не живёт”).

Tekst wskazuje wprawdzie na socjopolityczne przyczyny kryzysu. Znacznie wyraźniejszy jest jednak kod mitopoetycki, w ramach którego Togliatti staje

²⁴ Wszystkie cytaty z utworu podaję za wersją elektroniczną (bez numeracji stron) zamieszczoną w archiwum Biblioteki Teatralnej Siergieja Jefimowa, [on-line:] <https://theatre-library.ru/authors/k/klavdiev> (28.08.2021).

²⁵ Zob. *Криминальная история Тольятти. Расплата волговских киллеров*, ч. 5, [on-line:] [https://www.tltgorod.ru/crime/article-22028/\(28.08.2021\)](https://www.tltgorod.ru/crime/article-22028/(28.08.2021)). W pliku z tekstem sztuki znajdują się ówczesne dane teleadresowe Jurija Kławdijewa, co pozwoliło ustalić zbieżność wspomnianych faktów.

w szeregu grzesznych miast-nierządnic²⁶, skazanych nie tyle na gniew bóstwa, co na samozniszczenie. W przedapokaliptycznym mieście ON jawi się jako swoisty prorok, który pod wpływem mistrza Jewgrafa podejmuje próbę wychowywania „mężów sprawiedliwych” i choć, w odróżnieniu od Abrahama, znajduje ich, okazują się za słabi, by przeciwstawić się złu. Istotny dla tego toposu grzech rozpusty reprezentuje spotkany w barze kolega ze studiów, który namawia bohatera, żeby dołączył do miłosnego trójkąta. Znamienne, że właśnie w tej scenie ON wygłasza prorocstwo o upadku miasta:

ОН. [...] А здесь останутся только те, у кого в жизни, кроме смерти, ничего не осталось... Скоро мы все уедем, и останутся только вазовцы, собаки, кошки, канарейки и бомжи... [...] Тараканы. Тараканы всех переживут. И на наших с тобой могилах муравейник построят.

Po fizycznej śmierci protagonista przechodzi do innej formy istnienia, związanej ze sferą przyrody i zatopionym miastem, z mitu eschatologicznego do pozamiejskiej, prywatnej kosmogonii. Zawarty w poetyckich didaskaliach opis scenerii spotkań dziewczyny z rzeki i bohatera przypomina stworzenie świata:

Небо. Закат, похожий на цитату из Библии. Песок и мокрое, блестящее бревно с ветвистыми корнями – вот и всё, что здесь есть.

И этого вполне достаточно.

[...]

Снова, как миллион лет назад, встаёт солнце. [...] Прямо под облаком сидят Он и Она.

[...]

Они уходят в реку. В небе над водой висит огромное облако, похожее на дельфина – реально только оно.

И этого вполне достаточно.

We frazie podsumowującej te opisy – „И этого вполне достаточно” – rozbrzmiewa echo starotestamentowego „I widział Bóg, że było dobre”. Dokonuje się też wyjście z czasu historycznego: „А на следующий день раз и навсегда наступает весна”. Bohater Kławdijewa z nową Ewą u boku, na gruzach upadłego miasta, w którym natura na powrót zajmuje siłą odebrane sobie tereny, tworzy

²⁶ Zob. W. Toporow, *Miasto i mit*, wyb., przeł. i wstęp B. Żyłko, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2000, s. 34.

własny mit. Dla togliattińskiego tekstu szczególnie istotny jest związek tego mitu z pamięcią o starym Stawropolu nad Wołgą jako życiodajnym źródle tożsamości i ciągłości historycznej. Podwodny Stawropol również wpasowuje się zatem w dychotomiczną opozycję i nabiera cech miasta-dziewicy, dostępnego tylko dla wybrańców. Przez dystopijny plan współczesności prześwieca eklektyczny metafizyczny ideał, nadający całości smutno-optymistyczny ton.

W pozostałych sztukach Kławdijewa napisanych w tym okresie pierwiastek romantyczno-utopijny jest znacznie słabszy, a bohatera konstruktywnie działającego zastępuje podmiot, dla którego jedyną strategię samorealizacji stanowi przeemoc. Rezygnując z rozważania tej kategorii, być może najistotniejszej w twórczości autora²⁷, pragnę jednak zwrócić uwagę na pewien paradoks. W *Obłoku przypominającym delfina* najbardziej lirycznym i optymistycznym (kończy się wszak swoim *happy endem*) tekście Kławdijewa deklaratywne wypowiedzi postaci, układ zdarzeń i ich symbolicznych konotacji wyrażają krytykę nowego Togliatti – dra pieżnego, wyrosłego na ruinach poprzednika – i idealizację wpisanego w przyrodę i historię Stawropola. Opozycję tę podważa jednak, a nawet odwraca bardziej podstawowa struktura analizowanego dramatu, która również wyklucza ciągłość, naturalny rozwój, powielając fabularny schemat unicestwienia starego, by z widokiem na pogorzelsko budować nowy świat. Wypada zatem zgodzić się z opinią Marka Lipowieckiego, że Kławdijew „вольно или невольно легитимизирует постсоветские мифологии насилия”²⁸.

Bibliografia

- Nędza-Sikoniowska K., *Nowoczesne. O syberyjskich miastach okresu radzieckiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2021, <https://doi.org/10.4467/K7178.197/20.20.15517>.
- Rybicka E., *Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.
- Toporow W., *Miasto i mit*, wyb., przeł. i wstęp B. Żyłko, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2000.

²⁷ W tej perspektywie czytają teksty Kławdijewa Brigitte Beumers i Mark Lipowiecki w: *Перформансы насилия. Литературные и театральные эксперименты „новой драмы”*, НЛО, Москва 2012, s. 250-256. Plechanowa z kolei określa ideową strategię autora jako „agresywny humanizm” (И. Плеханова, dz. cyt., s. 248).

²⁸ М. Липовецкий, Б. Боймерс, dz. cyt., s. 256.

- Toporow W., *Petersburg i tekst Petersburski literatury rosyjskiej. Wprowadzenie do tematu*, przeł. B. Żyłko, „Pamiętnik Literacki” 1991, nr 82/2.
- Szczukin W., *Mit szlacheckiego gniazda. Studium geokulturologiczne o klasycznej literaturze rosyjskiej*, przeł. B. Żyłko, Universitas, Kraków 2006.
- Абашев В., *Пермь как текст*, Издательство Пермского университета, Пермь 2000.
- Боймерс Б., Липовецкий М., *Перформансы насилия. Литературные и театральные эксперименты „новой драмы”*, НЛО, Москва 2012.
- Дурненков В., *Памяти Вадима Леванова*, [on-line:] <https://seance.ru/articles/vadim-levanov/>.
- Калинин И., „Петербургский текст” московской филологии, „Неприкосновенный запас” 2010, № 2, [on-line:] <https://magazines.gorky.media/nz/2010/2/peterburgskij-tekst-moskovskoj-filologii.html>.
- Клавдиев Ю., *Облако, похожее на дельфина*, 2004, [on-line:] <https://theatre-library.ru/authors/k/klavdiev>.
- Клавдиев Ю., *Фрагменты*, rozmawiała Марыся Никитюк, [on-line:] http://teatre.com.ua/modern/juryj_klavdyev_fragmenty.
- Лотман Ю., *Символика Петербурга и проблемы семиотики города* [w:] *Ученые записки Тартуского государственного университета. Труды по знаковым системам*, т. 18, Тарту 1984.
- Мельник С., *Крепость эпохи холодной войны. К 60-летию Жигулевской ГЭС*, „Научно-культурологический журнал” 2010, № 12, [on-line:] <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2699&level1=main&level2=articles>.
- Москва и „московский текст” русской культуры*, ред. Г.С. Кнабе, РГГУ, Москва 1998.
- Овсянников В., *Ставрополь – Тольятти. Страницы истории*, ч. 1, Издательство фонда „Развитие через образование”, Тольятти 1997.
- Плеханова И., *Новая драма: имена и тенденции*, Издательство ИГУ, Иркутск 2017.
- Потаев Г., *Постиндустриальные города: реновация и развитие*, Белорусский национальный технический университет, Минск 2019.
- Резвин Г., *Как постиндустриальная модель конкурирует с сетевой*, „Коммерсантъ Weekend” 2019, № 17, 31 V.
- Сигельбаум Л., *Машины для товарищей. Биография советского автомобиля*, przeł. z j. angielskiego М. Лейко, РОССПЭН, Москва 2011.
- Сизова М., *Не аристотелевская драматургия*, „Современная драматургия” 2020, № 1, [on-line:] https://theatre-library.ru/sovremennaya_dramaturgiya/2020-1/8212.

Сизова М., *Тольятти. Место действия – пустырь*, „Петербургский театральный журнал” 2011, № 3, [on-line:] <https://ptj.spb.ru/archive/65/beyond-mkad-65/tolyatti-mesto-dejstviya-pustyr/>.

Сизова М., *Феномен тольяттинской драматургии (В. Леванов, В. и М. Дурнеиковы, Ю. Клавдиев), Автореферат диссертации на соискание ученой степени, на правах рукописи*, Санкт Петербург 2013.

Криминальная история Тольятти. Расплата волговских киллеров, ч. 5, [on-line:] <https://www.tltgorod.ru/crime/article-22028/>.

Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов, [on-line:] <https://docs.cntd.ru/document/420210942>.

ABSTRACT

On the Mythology of the City in the Drama of Yuri Klavdiev *A Dolphin-like Cloud*

The article discusses the work *A Dolphin-like Cloud* by a celebrated and controversial representative of the “Tolyatti new drama school” Yuri Klavdiev in the context of the concept of urban text developed by V. Toporov and Y. Lotman. “Russian Detroit” can definitely be regarded as a typical post-Soviet industrial mono-profile city. However, we expose those elements of the history and urban mythology of the city that prove that it is reasonable to speak about specific Tolyatti text. The study also shows that in Klavdiev’s play his hometown is not only a scenery for the incidents but a peculiar chronotope that determines protagonist’s fate, structure of the plot and a central theme in this drama work.

Keywords: new Russian drama, Yuri Klavdiev, Tolyatti text, post-Soviet city

Słowa kluczowe: nowy dramat rosyjski, Jurij Kławdiejew, togliattiński tekst, miasto postsowieckie

Tom jubileuszowy, który oddajemy do rąk czytelnika, stanowi wyraz najwyższego uznania wobec imponującego dorobku naukowego oraz wdzięczności za lata działalności dydaktycznej Pana Profesora Wasilija Szczukina. Publikacja jest próbą odzwierciedlenia szerokiego spektrum zainteresowań badawczych Jubilata, oscylujących wokół historii literatury i kultury rosyjskiej, metodologii badań literackich, poetyki sztuki totalitarnej, a także szeroko rozumianej geografii humanistycznej; osadza jednocześnie te pojęcia w kontekście macierzystym badacza – to jest fenomenów przestrzeni i tożsamości. Z wielką radością pragniemy podkreślić, że niniejsza księga, na którą złożyły się teksty wielu wybitnych badaczy literatury, sztuki i kultury, pragnących uhonorować Profesora Szczukina, stanowi platformę do wymiany myśli naukowców reprezentujących ośrodki naukowo-akademickie między innymi w Polsce, Izraelu, Bułgarii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych, Rosji, na Litwie i Białorusi, co należy uznać za jawne świadectwo swoistej niezależności nauki i jej niepodlegania różnorodnym ograniczeniom, które w danym czasie i danej przestrzeni mogą hamować kontakty i zaburzać procesy konsolidacyjne na bazie twórczej wymiany.

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-730-9

